

DVOJAKÝ CHARAKTER PRÁCE AKADEMIKA

JURAJ HALAS, Katedra logiky a metodológie vied FiF UK, Bratislava

Moje krátke poznámky [2] k stati Heleny Janotovej v *Dejinách etického myslenia*, ktoré vyšli v siedmom čísle minulého ročníka *Filozofie*, sa stretli s rôznorodými reakciami. Časť kolegýň a kolegov sa potešila tomu, že sa text pokúsil otvoriť širšiu diskusiu o problémoch, ktoré podľa viacerých ťažia súčasnú slovenskú filozofiu. Iné reakcie boli menej priaznivé. Tak či onak, bol som rád, že článok vzbudil istý ohlas, hoci len verbálny a roztrúsený. Tým väčšmi ma potešila písomná reakcia profesorky Remišovej, editorky spomínanej kolektívnej monografie, vďaka ktorej môže diskusia pokračovať. Ďakujem tiež redakcii za to, že mi umožnila odpovedať na stránkach časopisu.

Predovšetkým chcem zdôrazniť, že mojím zámerom v žiadnom prípade nebolo útočiť na *osoby* autorky, editorky alebo posudzovateľov ani všeobecne hodnotiť ich vedeckú prácu. Predmetom článku boli faktografické a interpretačné nedostatky Janotovej state o Marxovi, ktoré považujem za neodškriepiteľné. Rozsah a vážnosť týchto nedostatkov ma viedli k tomu, že som vyslovil pochybnosti o kontrole, ktorou stať prešla, a to odbornej, ale i tej jazykovej, keďže v stati zostalo niekoľko „tlačových“ chýb (okrem iného v názvoch Marxových prác či v menách Fouriera a Saint-Simona). Pokiaľ som sa teda vyjadroval k úrovni práce doc. Janotovej, prof. Remišovej a oboch posudzovateľov, bolo to len v súvislosti s touto staťou. Ak si niekto vysvetlil článok ako osobný útok, azda to možno pripísať na vrub štýlu, ktorý iste nebol príliš zdvorilý. Nemyslím si však, že by vo *Filozofii* – a vo *filozofii* vôbec – bola príkra polemika niečím výnimočným. Dúfam preto, že dobrý úmysel môjho príspevku, teda bez okolkov hovoriť o problémoch, ktoré dnes nie sú zriedkavé, bol zjavný.

Príspevkom som tiež nechcel upierať autorke ani nikomu inému právo na interpretáciu. Celkom súhlasím s Remišovej želaním, aby doba, keď sa preferoval jeden výklad Marxovho myslenia, bola za nami. Lež nebude, kým budú v učebniciach vychádzať texty, ktoré Marxa interpretujú podľa jedného kánonu, v tomto prípade práve toho, ktorý kedysi platil ako jediný správny. Pojem „dialekticko-historického materializmu“¹ totiž nie je problematický len tým, že ho nenájdeme v Marxovej spisbe, ako sa v reakcii domnieva Remišová. Tento termín i za ním stojace doktríny kodifikovala konkrétna ideologická tradícia, ktorá sa zrodila koncom devätnásteho storočia a vyvrcholila sovietskym marxizmom. Neraz sa pritom dostala do preukázateľných rozporov s Marxovým dielom,² násilne ho prispôbovala aktuálnym politickým potrebám, zamlčovala niektoré jeho súčasti, ba

¹ Presnejšie, ide o pojmy „dialektický materializmus“ a „historický materializmus“. Zloženina, ktorú používa Janotová, nie je v literatúre vôbec obvyklá. Tento rozdiel si však pre zjednodušenie nebudem ďalej všimáť.

² Prehľad uvádza napr. Elbe [1] či Labica [5].

fyzicky znemožňovala jeho súborné vydanie. Používať tento pojem bez komentára znamená ignorovať antinómie marxizmu-leninizmu, prihlásiť sa k niekdajšej monopolnej interpretácii a v neposlednom rade aj uľahčiť si prácu – jednoducho, postupovať všelijako, len nie kriticky.

V príspevku som sa ostro ohradil najmä proti tým vyjadreniam autorky, ktoré považujem za prekrúcanie Marxovej teórie. O Janotovej tvrdení, že podľa Marxa „s úplným zánikom triednych protikladov zaniknú aj všetky formy vedomia“ ([3], 394), som napísal, že ide o nezmysel. Nie však preto, lebo autorka mala napísať „všetky formy *spoločenského* vedomia“, ako v odpovedi navrhuje Remišová. Ak by autorkina chyba spočívala len v tom, išlo by skutočne o malichernosť, akú možno odbitť poukazom na filozofickú kvalifikáciu potenciálnych čitateľov monografie. Doplnením slova sa však nič nezmení. Ani to Marx nikdy netvrdil, a nie náhodou: Bolo by to v absurdnom protiklade s celou jeho koncepciou spoločnosti a dejín.

Určité formy vedomia (spoločenského i individuálneho), tak ako formy materiálnej výroby, totiž podľa Marxa patria ku každému stupňu historického vývoja. Spoločenské vedomie i materiálna výroba tvoria transhistorický invariant, ktorý v rôznych typoch spoločností nadobúda rozličné historicky špecifické formy. Užitočná práca ako „večná prírodná podmienka ľudskej existencie“ ([6], 998) je pre Marxa vždy cieľavedomou činnosťou, vyžadujúcou jazyk, kooperáciu a komunikáciu, teda (opäť individuálne i spoločenské) vedomie.³ Tvrdiť, že v beztriednej spoločnosti *zaniknú všetky formy spoločenského vedomia*, znamená to isté ako tvrdiť, že v nej celkom zanikne myslenie, jazyk, komunikácia a všetky na nich vybudované spôsoby, ktorými si človek „duchovne osvojuje“ svet. Marxova beztriedna spoločnosť by podľa toho bola bizarným návratom do hlbokej prehistórie človeka, do skutočného „bezvedomia“, individuálneho i spoločenského. Tvrdenie, že podľa Marxa „s úplným zánikom triednych protikladov zaniknú aj všetky formy vedomia a slobodný rozvoj každého jednotlivca sa stane podmienkou slobodného rozvoja všetkých“, je teda skrz-naskrz nekonzistentné.

Fetišový charakter akademického produktu a jeho tajomstvo. Marxovo rozlíšenie transhistorických a historicky špecifických aspektov ľudskej činnosti, na ktorom stojí predchádzajúca úvaha, je vôbec zaujímavé a tvorí jadro jeho kritiky politickej ekonomie. Verím, že mi čitatelia nebudú zazlievať, ak si na tomto mieste dovoľím kratší exkurz do Marxovej teórie hodnoty. Na jej základe sa neskôr pokúsim načrtnúť analógiu, ktorá azda pomôže trochu osvetliť situáciu, v ktorej sa dnes ocitá práca akademikov na Slovensku, ako aj problémy, na ktoré som v pôvodnom príspevku narážal.

Základom kapitalistickej ekonomiky je podľa Marxa súkromná tovarová výroba, založená na nezávislých, atomizovaných výrobcov. Keďže takáto výroba nepodlieha nijakej predbežnej koordinácii, produkty práce musia nadobúdať formu tovarov, ktoré sa vymieňajú na trhu. Ten sprostredkúva celý styk výrobcov a metabolizmus spoločnosti. Vo výmene sa tovary kladú na roveň v určitých proporciách. Ich súmerateľnosť – a teda aj

³ Pozri napríklad Marxovu analýzu pracovného procesu v *Kapitáli* ([9], 157–163).

vzájomná vymeniteľnosť – predpokladá podľa Marxa spoločného menovateľa tovarov, ktorý sa prejavuje v rôznorodých výmenných pomeroch. Ak sa vymieňa plátno za kabát, musia plátno i kabát v istom ohľade predstavovať určité množstvá niečoho spoločného. Ako vieme, týmto spoločným je pre Marxa hodnota tovarov, určená spoločensky nevyhnutným pracovným časom vynaloženým na ich výrobu. Pokiaľ sú obidva tovary v určitom množstve hodnotami určitej veľkosti, možno ich vymeniť.

Popri užitočnej („konkrétnej“) práci, ktorú výrobcovia musia vynakladať za každých spoločenských okolností, nadobúda ich činnosť v podmienkach tovarovej výroby formu rovnorodej, abstraktnej spoločenskej práce, ktorá tvorí „substanciu“ hodnôt tovarov ([9], 50). Hodnota, ktorá sa javí ako predmetná a prirodzená vlastnosť produktov práce, predstavuje v skutočnosti podiel výrobcov určitého druhu tovaru na úhrnnej spoločenskej práci; je spoločenským vzťahom súkromných prác. Až vo výmene sa výrobca – prostredníctvom ceny ako javovej formy hodnoty tovarov – dozvedá, či bola jeho práca vynaložená ako užitočná *pre iných* a či dokáže obstáť v konkurencii prác iných výrobcov. Jeho súkromná práca sa až *ex post* stáva v tej či onej miere platnou súčasťou celkovej spoločenskej práce. Keďže hodnota riadi výmenné proporcie tovarov, je aj jediným regulátorom produkcie. Táto koordinácia spoločenskej výroby „v druhom kroku“, teda na trhu, sa výrobcom javí ako neosobný mechanizmus: ako pôsobenie neviditeľnej trestajúcej ruky, ktorej pohyb síce sami utvárajú vlastnou aktivitou, no nemajú nad ním kontrolu.

Situácia majiteľa tovaru z prvých troch kapitol *Kapitálu* trochu pripomína postavenie slovenského, vlastne európskeho akademika. Jeho konkrétna práca – pedagogická i vedecká – sa vynakladá v podobe vyučovania, písania odborných štúdií, recenzii či grantových projektov, účasti na konferenciách a ďalších činnosti. Tá istá práca sa zároveň spredmetňuje v podobe tzv. študentohodín, indexov citácií, bodových hodnotení publikačnej činnosti a „impakt faktorov“. Redukuje sa tak na pedagogický a vedecký „výkon“ katedier, na abstraktnú akademickú prácu, ktorá je homogénna a súmerateľná: mojich deväťdesiat je presne polovica sto osemdesiatich študentohodín kolegu z iného pracoviska; dve odborné práce v domácom karentovanom časopise⁴ sú hodné jednej vedeckej monografie vydanej v zahraničí atď. A tak ako majiteľ tovaru prichádzajúci na trh aj akademik sa až *ex post* dozvedá (na kolégiu dekana, na zasadnutí katedry alebo v evidencii publikačnej činnosti), akou časťou sa on, resp. jeho pracovisko podieľa na celkovej pedagogickej a vedeckej produkcii fakulty alebo univerzity, do akej miery sú užitoční a či obstoja. Kladná odpoveď je vždy len dočasná: Výroba vedy má tak ako výroba tovarov cyklický charakter a v ďalšom rozpočtovom období sa celý proces opakuje.

Samozrejme, paralela nie je úplná ani celkom presná. Inštanciou, ktorá redukuje rozdielne konkrétne práce akademikov na rovnorodé výkony, v tomto prípade nie je priamo konkurencia, ale napríklad metodiky (ministerské, univerzitné alebo fakultné), ktoré stanovujú ohodnotenie rôznych druhov vedeckej produkcie. Navyše, živobytie akademika – na rozdiel od výrobcu v tovarovej ekonomike – nemusí byť bezprostredne späté s jeho vedeckými výkonmi. No sú tu, zdá sa, aj viaceré podobnosti.

⁴ Na ilustráciu: Do tejto kategórie – „BDD“ – patrí aj predkladaný text.

Tak ako v prípade tovarovej výroby aj vo výrobe vedy v podmienkach akademického kapitalizmu⁵ platí, že práca vynaložená nad rámec „spoločensky nutného pracovného času“ (prekračujúc hranice „spoločensky priemerného stupňa zručnosti a intenzity práce“ ([9], 48)) je *neužitočnou prácou*. Jedna študentohodina je rovnako dobrá ako každá iná, bez ohľadu na to, či sa vynaloží v podobe usilovného výkladu alebo v podobe monotónneho čítania poznámok spoza katedry. Citácia, ktorá sa objaví v negatívnom ohlase na bezcennú prácu, je rovnako dobrá ako citácia, ktorú prinesie hoci kritický ohlas na prácu originálnu. Úplne sa abstrahuje od akejkoľvek inej práce „navyš“, vynaloženej na konzultačných hodinách či pri príprave prednášok; tvorí *faux frais*, neproduktívne náklady výroby ([8], 123) vedy.

Mechanizmus, ktorý tu pôsobí, je podobne neosobný ako neviditeľná ruka: Metodiky, ktoré vedecký text oceňujú takým alebo onakým počtom bodov, sú mimo dosahu jednotlivých akademikov rovnako ako pridelovanie prostriedkov pracoviskám, ktoré sa od týchto hodnotení odvíja. Preto sa i tunajší zákon hodnoty, teda „zákon výkonu“, občas násilne presadzuje ako „regulujúci prírodný zákon“.⁶ Núti akademikov, aby publikovali, resp. vyplňali iné medzery podľa požiadaviek metodiky, pretože inak ohrozujú rozpočet pracoviska a vlastnú kariéru. Pochopiteľne, v kabinetoch to môže vytvárať napätie a delenie napríklad na tých, ktorí publikujú, a tých, ktorí „len“ učia. Toto delenie je zvláštne podobou konkurencie a má podobné motivačné i deprimujúce účinky.

Faktorom, ktorý zatiaľ pomáha zmiernovať účinky zákona výkonu, sú zvyšky archaického spôsobu výroby vedy na Slovensku. Zákon výkonu sa neuplatňuje vo svojej čistej podobe – ešte stále pretrvávajú „vzťahy osobnej závislosti“ ([7], 110), ako sú preukazovanie vzájomných láskavostí, rôzne podoby solidarity alebo úľavy vyplývajúce z kontaktov s funkcionármi akademického aparátu, ktorí sú často bývalí kolegovia. Tieto vzťahy aspoň čiastočne chránia jednotlivcov i celé katedry pred dosahmi metodík a umožňujú venovať sa práci, ktorá je síce zmysluplná, no nefiguruje v hodnotiacich tabuľkách. Je otáznne, dokedy tieto relikty vydržia, pretože uplatňovanie zákona výkonu nie je otázkou vôle akademikov alebo ministerstva, ale súčasťou globálneho procesu štandardizácie vedy a výskumu.

Napriek snahám mierniť dosah metodík sa už dnes prejavuje napätie medzi „konkrétanou“ prácou akademikov, ktorá je vždy kvalitatívne určená, a ich „abstraktnou“, homogénnou prácou, ktorá platí len kvantitatívne, ako určitý počet študentohodín, bodov a citácií. Vo výrobe tovarov sa akumulácia hodnoty stáva samoučelom, pre ktorý je tvorba úžitkových hodnôt a uspokojovanie potrieb síce nevyhnutným, no vždy zároveň vedľajším predpokladom. Neosobné mechanizmy, ktoré regulujú prácu akademika, zase zvädzajú k tomu, aby abstraktné výkony dostali prednosť pred zodpovednou výukou a dôslednou vedeckou prácou. Akademik *musí* vynakladať nejakú konkrétnu prácu, no pokiaľ sa v očiach metodiky osvedčí ako užitočná, ako právoplatná súčasť celkovej produkcie inštitúcie, je ľahostajné, akú má kvalitu. Najlepší článok publikovaný v domácom karentova-

⁵ Pozri [4].

⁶ „... podobne, ako sa presadzuje zákon tiaže, keď sa niekomu zrúti na hlavu dom“ ([9], 78).

nom časopise je rovnako dobrý, ako ten najslabší, ktorý sa posudzovatelia a redakcia rozhodnú uverejniť.

Z pozície tejto analógie „menej ako z akéhokoľvek iného stanoviska možno robiť jednotlivca zodpovedným za pomery, ktorých spoločenským výtvorom ostáva, čo ako by sa nad ne subjektívne povzniesol“ ([9], 16). Akademik a akademička – hoci ani tu, ani v predchádzajúcom článku som ich nevykreslil v ružových farbách – sú v tomto zmysle personifikáciami metodologickej kategórie: publikačného a vedeckého výkonu. Zdá sa teda, že otázka stojí takto: Dokážu slovenskí filozofi a filozofky (resp. akademici a akademičky) spoločne vzdorovať zákonu výkonu?

LITERATÚRA

- [1] ELBE, I.: Zwischen Marx, Marxismus und Marxisten. Lesarten der Marxschen Theorie. In: HOFF, J. et al. (ed.): *Das Kapital neu lesen*. Münster: Westfälisches Dampfboot 2006, S. 52 – 71.
- [2] HALAS, J.: Marx v bezvedomí. In: *Filozofia*, 2010, 65, 7, s. 691 – 694.
- [3] JANOTOVÁ, H.: Karol Marx (1818 – 1883). In: REMIŠOVÁ, A. (ed.): *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram 2008.
- [4] KOBOVÁ, Ľ.: Akademický kapitalizmus na Slovensku. In: SZAPUOVÁ, M. (ed.): *Situovaná veda: Podoby a kontexty tvorby poznania*. Bratislava: Centrum rodových štúdií 2009.
- [5] LABICA, G.: *Der Marxismus-Leninismus: Elemente einer Kritik*. West-Berlin: Argument 1986.
- [6] MARX, K.: Results of the Immediate Process of Production. In: MARX, K.: *Capital: A Critique of Political Economy. Volume One*. Harmondsworth: Penguin Books 1982, s. 941 – 1084.
- [7] MARX, K.: *Základy kritiky politickej ekonómie (Hrubý koncept). Rukopisy „Grundrisse“ I*. Bratislava: Pravda 1974.
- [8] MARX, K.: *Základy kritiky politickej ekonómie (Hrubý koncept). Rukopisy „Grundrisse“ II*. Bratislava: Pravda 1975.
- [9] MARX, K.: *Kapitál: Kritika politickej ekonómie. Prvý zväzok*. Bratislava: Pravda 1985.

Mgr. Juraj Halas
Katedra logiky a metodológie vied FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
SR
e-mail: juraj@halas.tk